

Чорноус О. В.,*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної підготовки та соціальної роботи
Кропивницького інституту державного та муніципального управління*

КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. Одним із найбільш дискусійних у вітчизняній і зарубіжній ономастиці лишається питання наявності або відсутності значення у власних назв. До його обговорення долучалися знані філософи та логіки часів античності, визначні діячі науки й мистецтва доби Відродження та Нового часу, учені з різних галузей знань XIX та XX століть. Не оминає його увагою також сучасна наукова спільнота, адже відповідь на це питання часто має визначальне значення для багатьох дослідників, які нині вивчають онімну лексику з позицій психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо. Метою статті є окреслити цілісний погляд на проблему значення онімів, схарактеризувавши наявні в зарубіжній лінгвістиці та філософській думці класичні підходи до розуміння семантичності й асемантичності власних назв і простеживши їх еволюцію. Методи дослідження включають аналіз і синтез інформації, репрезентованої в зарубіжних наукових джерелах, порівняння, систематизацію різних поглядів учених на проблему наявності або відсутності значення у власних назв. Обговорення проблеми значення власних назв розпочалося ще в IV ст. до н.е. з інтерпретації походження назв «за природою» (Платон) і «за домовленістю» (Аристотель). Надалі погляди вчених так само не мають єдності. Аналізуючи імена, Т. Гоббс дійшов висновку, що вони передусім виконують роль своєрідних міток для підкріплення нашої пам'яті. Своєю чергою, Г. Ляйбніц підкреслював, що назви дуже часто відповідають властивостям речей. Це протистояння закріпилося й надалі. Узагальнено всі наступні пропоновані концепції можна представити у вигляді протилежних комплексів наукових поглядів: 1) оніми не мають значення (В. Брендаль, Е. Бюссанс, А. Гардінер, Р. Діксон, С. Кріпке, Дж. Лайонз, Дж. С. Мілль, А. Нурен); 2) власні назви мають значення в тому чи тому розумінні (М. Бреал, Г. Фреге, О. Есперсен, Б. Расселл, Дж. Серль, Л. Вітгенштайн). Проаналізовані в роботі праці здебільшого є логіко-філософськими, а не лінгвістичними, однак саме вони часто слугують основою або орієнтиром для пізніших суто мовознавчих, а надалі й ономастичних досліджень.

Ключові слова: онім, значення, асемантичність, класичні наукові підходи, зарубіжні дослідження.

Постановка проблеми. Одним із найбільш дискусійних у вітчизняній і зарубіжній ономастиці залишається питання наявності або відсутності значення у власних назв. До його обговорення долучалися знані філософи та логіки часів античності, визначні діячі науки й мистецтва доби Відродження та Нового часу, учені з різних галузей знань XIX та XX століть. Не оминає його увагою також сучасна наукова спільнота, адже відповідь на це питання часто має визначальне значення для багатьох дослідників, які нині вивчають онімну лексику з позицій

психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо. Чимало новітніх досліджень репрезентують ті чи ті погляди вчених, основою для яких послуговували висновки, спостереження, гіпотези, які зроблені кілька століть тому й відтоді пройшли довгу еволюцію. Сьогодні ретроспективний аналіз поглядів зарубіжних учених щодо наявності або відсутності значення у власних назв в українській лінгвістиці представлений спорадично, переважно в межах дисертаційних досліджень у контексті інших проблем, тож вважаємо за необхідне систематизувати цей матеріал для створення цілісного погляду на проблему значення власних назв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення власних назв було предметом наукових пошуків багатьох дослідників минулих століть. Засадничими для роботи вважаємо роботи філософів, лінгвістів, логіків: Т. Гоббса, Г. Ляйбніца, Дж. С. Мілля, А. Нурена, В. Брендаля, Е. Бюссанса, Х. Бертельсена, А. Гардінера, С. Кріпке, Дж. Лайонза, Р. Діксона та інші. Їхні погляди на значення власних назв тією чи тією мірою аналізували їхні послідовники або опоненти наступних століть, зокрема О. Ахманова, Н. Арутюнова, В. Бондалетов, Ю. Карпенко, О. Суперанська, О. Реформатський, О. Фоякова та інші. У XXI ст. до цієї проблеми зверталися Л. Альошина, Л. Ахметзянова, З. Беданокова, Н. Галюк, А. Гузнова, З. Книжникова, О. Ковальчук, Є. Плешков, І. Пономаренко, В. Слабоуз, А. Швець та інші.

Мета статті – окреслити цілісний погляд на проблему значення онімів, схарактеризувавши наявні в зарубіжній лінгвістиці та філософській думці класичні підходи до розуміння семантичності й асемантичності власних назв і простеживши їх еволюцію.

Методи дослідження включають аналіз і синтез інформації, репрезентованої в зарубіжних наукових джерелах, порівняння, систематизацію різних поглядів учених на проблему наявності або відсутності значення у власних назв.

Виклад основного матеріалу. Обговорення проблеми значення власних назв розпочалося ще в IV ст. до н.е. з інтерпретації походження назв «за природою» та «за домовленістю»: давньогрецький філософ Платон констатував, що слова відображають природу позначуваних ними предметів, а найменування тісно пов'язані з тими об'єктами, на які вони вказують; його учень Аристотель натомість переконував, що всі назви виникають тоді, коли стають знаком, та отримують значення лише за домовленістю [1, с. 50].

У XVII ст. пошуки в царині семантичних теорій продовжили філософи Т. Гоббс і Г. Ляйбніц. Аналізуючи імена, Т. Гоббс дійшов висновку, що вони передусім виконують роль своєрідних міток для підкріплення нашої пам'яті, а також

служать для позначення та викладу того, що ми зберігаємо в пам'яті [2, с. 82]. Це триває доти, доки ми не починаємо застосовувати їх як знаки (для повідомлення іншим мовцям). У цьому контексті автор наголошував, що між речами та їх назвами немає жодної подібності, адже перші лишаються незмінними, а от імена постійно виникають і зникають, різні народи використовують неоднакові лексеми, а це означає, що імена речей не можуть впливати з їх природи. Свою чергою, Г. Ляйбніц підкреслював, що назви дуже часто відповідають властивостям речей [3, с. 342].

На етапі становлення логічної семантики в XIX ст. поширилася ідея, що мовні одиниці можуть указувати на об'єкт, просто називаючи його, але не описуючи: наприклад, особовим іменем *Аристотель* можна позначити конкретного індивіда, нічого не повідомляючи про нього [4, с. 103]. Така концепція відсилає до міркувань британського філософа Дж.С. Мілля в праці «Система логіки силлогістичної та індуктивної» (1843). За його спостереженням, власна назва є просто ярликом, який накладається на індивідуальний предмет і не має значення [5, с. 146]. За допомогою оніма можна лише вказати (так само, як пальцем), на який саме одиничний референт цей ярлик прикріплений або на який передбачалося його прикріпити. Філософ наводить аналогію між власною назвою та намальованим крейдою хрестиком, яким позначено будинок розбійника в арабській «Тисяча й одна ніч»: хрестик лише виокремлює будинок із-поміж інших, але жодним чином не характеризує його (відсутні вказівка на власника, наявність чи відсутність матеріальних благ тощо); так само як ім'я не репрезентує тих чи тих властивостей його носія [5, с. 83]. На думку Дж.С. Мілля, власні назви пов'язані із самими предметами, саме тому в разі трансформації тих чи тих властивостей предмета, які мотивували його назву, не виникає потреби в зміні оніма: назва міста *Дартмут* (Dartmouth), мотивована гідронімом *Дарт* (Dart), навіть за умови зникнення річки зберігатиме свою назву [5, с. 82]. Суто денотативним протиставляються конотативні назви, які не лише вказують, а й мають певний поняттєвий зміст.

Значний потенціал концепції Дж.С. Мілля відзначали чимало його прихильників у наступні десятиліття. Зокрема, його підтримав шведський дослідник А. Нурен, який тлумачив оніми як одиниці, що вживаються лише для відокремлення одного об'єкта від інших, не позначаючи жодних властивостей. Конкретизуючи свою наукову позицію, А. Нурен трансформував міллівський приклад: згідно з його версією, *Дартмут* міг стати власною назвою лише після того, як пісок або землетрус виконали свою руйнівну роботу [6], тобто після зникнення властивостей, що мотивували цей онім. На підтвердження він наводить приклад стародавнього міста в Австрії Шпіттал (Spittal), назва якого від початку не була «чистокровним» онімом, поки там існувала лікарня, і набула такого статусу лише тоді, коли лікарня зникла.

Міллівських постулатів торкнувся також британський учений Дж. Кейнс у праці «Studies and Exercises in Formal Logic» (1884). Власною, на його переконання, є назва, присвоєна як знак для відмежування окремої людини чи речі від інших, однак у її значенні не має на увазі володіння якимись особливими атрибутами [7, с. 3]. При цьому на особливу увагу в контексті дослідження заслуговують його тези, що оніми мають «навідний» потенціал, наприклад, можуть указувати на людину та її стать, а також обираються з певних причин [7, с. 18–21].

З-поміж інших однодумців Дж.С. Мілля в науковій літературі найчастіше називають датського лінгвіста, прихильника глосематики В. Брендала, що визначив оніми як знаки не описаних об'єктів і виключив із категорії пропріативів усі слова та словосполучення, які ще зберігали значення (наприклад, прізвиська, мотивовані назвами професій) [8, с. 81–85], бельгійського лінгвіста Е. Бюїссанса, що уналежнив оніми до допоміжних одиниць, спираючись на ідею що для визначення об'єкта достатньо й номінального імені [9, с. 43], а також датського дослідника Х. Бертельсена, який уважав, що власна назва позначає об'єкт без указівки на обставини, характерні для цієї особи або тих осіб, для яких це ім'я використовується [10].

Міллівську традицію продовжили визначні науковці А. Гардінер та С. Кріпке. Англійський лінгвіст А. Гардінер у роботі «The Theory of Proper Names: A Controversial Essay» (1957) уточнив, що основною метою власних назв є ідентифікаційна, яка досягається виключно за допомогою дистинктивного звучання безвідносно до будь-якого значення, від початку властивого цьому звуковому комплексу або набутого ним через асоціацію із зазначеним об'єктом або групою об'єктів [11, с. 73]. Спираючись на ідею філософа II ст. до н.е. Діонісія Фракса (Dionysius Thrax), що онім як слово, безумовно, прив'язаний до певної сутності, А. Гардінер виокремлював власні назви «тілесні» (мають конкретних носіїв) і «безтілесні» (не мають конкретних носіїв) [11, с. 8].

Представник аналітичної філософії та дослідник загадки вживання в мові власних назв і контекстів думки С. Кріпке трактує власні назви як жорсткі десигнатори, що позначають той самий об'єкт у всіх можливих світах, причому автор припускає як реальне існування цього об'єкта, так і його відсутність [12]. Референція відбувається без залучення знань про різноманітні властивості об'єктів завдяки каузальному ланцюгу.

Ідею відсутності у власних назв сенсу чи значення підтримав також автор фундаментального дослідження із семантики «Semantics» (1977) Дж. Лайонз, який при цьому зауважив, що це є широківідомим, але не загальнознаним фактом [13, с. 198]; британський провідний фахівець із лінгвістичної типології Р. Діксон, який проголосив оніми єдиними назвами, які нічого не означають [14].

Попри значну популярність, концепція асемантичності власних назв неодноразово критикувалася. Так, наприкінці XIX ст. антагоністом виступив англійський філософ, логік, математик В.С. Девонс: у роботі «Principles of Science» (1874) дослідник припустив, що Дж. Мілля плутає конотацію назв із їх етимологією, що тісно пов'язано з його власним розумінням значення як такого, «про що ми повинні думати, коли використовуємо назву» [15, с. 25]. У його працях відзначено думку, що логіки помиляються, коли вважають, що одиничні назви не мають значення, оскільки вони перевершують у цьому всі інші [16, с. 174].

У 1897 р. побачила світ праця французького лінгвіста М. Бреалю «Essai de Sémantique», всесвітньовідомого автора терміна «семантика» та ініціатора пошуку семантичних «законів». У ній дослідник визнавав доволі привабливою ідею розуміння власних назв як окремого виду, що взагалі перебуває поза мовою, пояснюючи це тим, що етимологія для онімів не має визначального значення, їм властива неперекладність, а також менш помітна участь у фонетичних змінах [17, с. 192–196]. За кількістю вміщених у них ідей власні назви, безперечно, переважають, адже вони більш сигніфікативні.

Його підтримав інший англійський логік і філософ – Г. Джо-зеф, який у роботі «An introduction to logic» (1906) полемізує з Дж. Міллем щодо відсутності у власних імен значення. На його думку, власне ім'я не має значення лише до того, як його присвоїли, однак після того, як ним позначили певний предмет, воно його набуває [18, с. 136]. Це значення навіть більше за значення загальних назв, хоч автор не заперечує нездатність онімів передавати інформацію про незнайому особу [16, с. 174]. Для роботи цікавим є спостереження Г. Джо-зефа, що відсутність значення у власних назв спростовується кожним злочинцем, який обирає для себе псевдонім.

Інноваційною за своє сутність стала теорія знаного німецького логіка Г. Фреге, обґрунтована ним у роботі «Смисл і значення» (1892 р.). Результати його багаторічних наукових пошуків утілилися у формат семантичного трикутника: знак, смисл і значення [19, с. 354]. Знаком Г. Фреге називав будь-яке позначення, що виконує роль власної назви (власна назва), а значенням – той предмет, про який говориться (денотат). Кожен мовець, на думку автора, пов'язує з конкретною власною назвою певну властивість, що визначає його носія як унікальний об'єкт, саме вона і становить смисл власної назви (фактично йдеться про відповідь на питання «Хто такий ...?») [12, с. 195]. В ідеалі одному знаку відповідає один смисл, а йому – один денотат, однак на практиці на той самий денотат (планета *Венера*) можуть указувати одразу два оніми (*Вранішня зірка*, *Вечірня зірка*), устанавлюючи різні смисли (маємо два способи представлення планети Венери). Щоб розуміти смисл власних назв, мовцю необхідно лише володіти мовою на достатньому рівні або знати сукупність позначень, до якої належить ця назва. Дослідник ілюструє теоретичні положення прикладом, як різні люди можуть вкладати неоднаковий смисл у власну назву *Аристотель*: перші вважатимуть, наприклад, що Аристотель – це «учень Платона й учитель Александра Великого», а інші – «учитель Александра Великого, який народився в Стагирі». Коментуючи смисл знака, Г. Фреге наполягав, що його необхідно відрізнити від уявлення (внутрішнього образу) про цей знак: перший є надбанням людства, другий – лише частиною досвіду окремої людини, часто насичений емоціями, іноді розпливчастий, варіативний [19, с. 356].

Новаторською в пошуках відповіді на питання про наявність чи відсутність у власних назв значення стала описативна теорія Б. Расселла. Спираючись на ідеї попередників, автор запропонував власне бачення, проаналізувавши імена та описативні. Іменем він уважав завжди простий символ, що не розкладається на інші символи й прямо позначає індивідуальний об'єкт (*Скотт*). Останній, відповідно, і є його значенням, яке існує само собою та не залежить від інших слів. Описативні (*автор «Вавервеля»*) натомість складаються з декількох лексем із фіксованими значеннями, з яких формується «значення» описативної [20]. При цьому автор дійшов висновку, що будь-яке ім'я на кшталт *Гомер* можна замінити описативною (наприклад, «автор «Іліади» та «Одіссеї»), а отже, можна стверджувати, що власна назва є завжди скороченим чи прихованим описом або набором описів конкретного об'єкта, який набуває свого значення лише в контексті.

Попри те що ідеї Г. Фреге та Б. Расселла набули популярності в багатьох філософів середини ХХ ст. (А. Еер, В. Квайн, Д. Девідсон), згодом їх піддано модифікаціям. Так, наприклад, американський філософ Дж. Серль значення власної

назви кваліфікував не як одну, а як сукупність описативних. Наявність у власних імен смислу автор трактував двоюко: оніми не мають смислу в тому разі, коли йдеться про специфічні характеристики об'єкта, і, навпаки, мають смисл, якщо брати до уваги логічні характеристики, які називають клас об'єктів типу річка, гора, людина тощо. Дослідник переконував, що для того, аби яка-небудь назва взагалі могла використовуватися для вказівки на об'єкт, має бути певна незалежна репрезентація цього об'єкта (шляхом сприйняття, пам'яті, певного опису) [21, с. 259]. Його однодумцем був також Л. Вітгенштайн, який підкреслював, що знаки у звуковому, письмовому друкованому вигляді є мертвими, а оживити їх може лише вживання, тобто значення – це спосіб уживання слова в контексті мовної гри, техніка використання знака відповідно до правил, яку опановують [22, с. 11–12, 32]. Учений закликав уважно придивитися до того, наскільки своєрідним є уживання особистого імені людини, за допомогою якого ми звертаємося до неї. Проприативи як найбільш конотовані слова згадував також датський лінгвіст О. Есперсен. Він припустив, що значенням власної назви є «комплекс якостей, характерних для носія назви». Власні назви можуть мати деякі описові ознаки як загальні іменники, але, на відміну від них, не мають системного лексичного мовного значення [23, с. 67].

Висновки. Узагальнено проаналізовані концепції можна представити у вигляді протилежних комплексів наукових поглядів: 1) оніми не мають значення (В. Брендаль, Е. Бюссанс, А. Гардінер, Р. Діксон, С. Кріпке, Дж. Лайонз, Дж. С. Мілль, А. Нурен); 2) власні назви мають значення в тому чи іншому розумінні (М. Бреалє, Г. Фреге, О. Есперсен, Б. Расселл, Дж. Серль, Л. Вітгенштайн). Принагідно зауважимо, що проаналізовані праці здебільшого є логіко-філософськими, а не лінгвістичними, про необхідність яких наголошував В. Лангендонк: «Власні назви – це слова, які насамперед заслуговують на лінгвістичну увагу» [24, с. 2–3]. Однак саме вони часто слугують основою або орієнтиром для пізніших суто мовознавчих, а надалі й ономастичних досліджень.

Література:

1. Ахметзянова Л.М. Проблема семантики имени собственного. *Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств*. 2010. № 1. С. 50–56.
2. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. Москва : Мысль, 1989. Т. 1. С. 66–218.
3. Лейбниц Г.В. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1983. Т. 2. 686 с.
4. Куслий П.С. Имена, описативные и проблема жесткой десигнации. *Эпистемология и философия науки*. 2008. № 2. С. 103–118.
5. Милль Дж.С. Система логики силлогистической и индуктивной. Москва : ЛЕНАНД, 2011. 832 с.
6. Noreen A. Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Halle : Niemeyer, 1923. 460 p.
7. Keynes J.N. Studies and Exercises in Formal Logic: Including a Generalisation of Logical Processes in Their Application to Complex Inference. London : Macmillan and Co., 1884. 415 p.
8. Brøndal V. Ordklasserne. Partes Orationis. Studier over de sproglige Kategorier. Avec un résumé en français. Kjobenhavn : Gad, 1928. 272 p.
9. Галюк Н.С. Основні етапи визначення імені власного в історії лінгвістики. *Вісник Запорізького державного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2002. № 3. С. 41–45.
10. Bertelsen H. Fællesnavne og Egennavne. Copenhagen : Hagerup, 1911. 67 p.

11. Gardiner A. The theory of proper names: a controversial essay. London : Oxford University Press, New York, Toronto, 1954. VIII+78 p.
  12. Крипке С. Тождество и необходимость. *Новое в современной лингвистике. Вып. 13 : Логика и лингвистика (проблемы референции)*. Москва, 1982. С. 340–376.
  13. Lyons J. Semantics. Cambridge : Cambridge University Press, 1986. Vol. 1. 371 p.
  14. Dixon R.M.W. Grammatical categories in Australian languages. Canberra : Australian Institute of Aboriginal Studies; Humanities Press, 1976. 776 p.
  15. Jevons W.S. The Principles of Science: A Treatise on Logic and Scientific Method. London : Macmillan & Co., 1874. 480 p.
  16. Jong W.R. de. The Semantics of John Stuart Mill. Dordrecht : D. Reidel Publishing Company, 1982. 267 p.
  17. Bréal M. Essai de sémantique. Science des significations. Paris : Hachette 1897. 349 p.
  18. Joseph H.W.B. An introduction to logic. Oxford, 1906. 138 p.
  19. Фреге Г. Смысл и денотат. *Семантика и информатика*. 1997. Вып. 35. С. 352–379.
  20. Рассел Б. Introduction to Mathematical Philosophy. 2éd. London, 1920. Ch. XVI. Descriptions. P. 167–180.
  21. Searle J.R. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press : Cambridge, 1969. 203 s.
  22. Козлова М.С. Идея «Языковых игр». *Философские идеи Людвига Вайнштейна*. Москва, 1996. С. 5–25.
  23. Jespersen O. The Philosophy of Language. New York : Bantam, 1965. 372 p.
  24. Langendonck W. Theory and typology of proper names. De Gruyter Mouton, 2007. 378 p.
- Chornous O. Classic approaches to the semantics of proper names in foreign studies**
- Summary.** One of the most contentious in European and Ukrainian onomastics is whether or not proper names have semantics. It was discussed with famous philosophers and logic of antiquity, prominent figures of science and art of the Renaissance and the New Age, scientists from different fields of knowledge of the XIX and XX centuries. At the same time the modern scientific community doesn't ignore this problem nowadays as well, because the answer to this question is often decisive for many researchers who now study different proper names from the perspective of psycholinguistics, sociolinguistics, cognitive linguistics, and so on. The purpose of the article is to create a holistic view of the semantics of proper names by describing the classical approaches available in international linguistics and philosophical thought to the presence or absence of semantics in proper names. The methods of research include analysis and synthesis of information presented in international researches, comparison, systematization of different views of researches on the problem of the presence or absence of semantics in proper names. The discussion of the problem started in IV BC according to the interpretation of the origin of the proper names “by nature” (Plato) and “by agreement” (Aristotle). In the future, there is no unity in the views of scientists. In analyzing the proper names, T. Hobbs concluded that they primarily serve as a kind of marker for our memory. In turn, G. Leibniz stressed that names very often correspond to the properties of things. This stand-off was further entrenched. The overview of all subsequent proposed concepts can be presented as opposing complexes of scientific views: 1) proper names don't have meaning (V. Brøndal, E. Buyssens, R.M.W. Dixon, A. Gardiner, S. Kripke, J. Lyons, J.S. Mill, A. Noreen); 2) proper names have meaning in one way or another (M. Bréal, G. Frege, O. Jespersen, B. Russell, J. Searle, L. Wittgenstein). We should also admit that these researches are mostly logical and philosophical rather than linguistic, but they are often the basis for later purely linguistic and onomastics studies.
- Key words:** onym, meaning, absence of semantics, classical scientific approaches, foreign research.